

Т.В. ОБІХОД

Тетяна Вікторівна Обіход, кандидат фізико-математичних наук, юрист, старший науковий співробітник Інституту ядерних досліджень НАН України

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ І ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВА Й ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ ЯК ГАРАНТІЯ ЇЇ УСПІХУ

25 березня 2017 р. відзначено 60-річчя підписання Римського договору, що заклав підвалини створення Європейського союзу. 27 держав – членів ЄС, вперше без Великої Британії, підписали політичну декларацію щодо майбутнього Євросоюзу. При цьому слід зазначити, що останні 10 років для ЄС були складними: дві економічні кризи, проблеми із мігрантами, погіршення відносин із Росією, вихід Великої Британії, проблеми різних членів ЄС (Португалія, Каталонська проблема, Чехія та Італія), активізація правих рухів на всьому континенті, втрата ключового союзника – США. І хоча в ЄС було запущено потужний і дієвий план стимулювання економіки, який дав змогу розпочати фінансування великих проєктів на загальну суму в 315 млрд євро, а керівництво союзу ініціювало план прискореної інтеграції, що досить ефективно загасив деструктивні рухи, посилення інтеграції відбуватиметься тільки в рамках єврозони, а постійне протистояння із Росією стало причею *vo язицех*. ЄС перетворилася на союз «найбільш інтегрованих держав», які будуть відігравати більш значну роль, ніж всі інші. Фактично євронезона є ядром європейською інтеграції, тобто зоною країн, які рухаються максимально швидко в напрямі політичної і економічної федерації. Перспектива повноцінного членства для України є закритою для Києва в найближчі десятки років. Водночас у цей період на порядку денному не буде навіть серйозного обговорення можливості надання членства Україні в ЄС. Причини, що визначають стійке небажання ЄС приймати Україну до себе, варто шукати не тільки в політиці ЄС, а передусім у самій Україні. Твереза оцінка ситуації і правильні висновки можуть стати першим кроком у формуванні прагматичної стратегії України щодо покращення власного економічного і, відповідно, політичного становища.

Китай як приклад потужного економічного розвитку

У цьому аспекті необхідно звернути увагу на країни сучасного світу, які змогли швидко зорієнтувати свою економіку на зростання. Однією із таких країн із є Китай. Тому варто зупинитися на основних тенденціях і напрямках розвитку китайської економіки. Насамперед КНР планує довгострокову стратегію розвитку, в розробці якої беруть участь Академія суспільних наук, Академія наук, дослідницькі центри Держради, Комітету з планування розвитку Китаю. Як підкреслювали автори доповіді Національної розвідувальної ради США «Глобальні тенденції – 2025: мінливий світ»: «Китай має передумови в найближчі двадцять років справляти на світ більший вплив, ніж будь-яка інша країна. Якщо нинішні тенденції не зміняться, до 2025 р., економіка Китаю стане другою за величиною в світі, а сам він – провідною військовою силою»¹. Наприклад, КНР знаходиться на першому місці в світі по виробництву сталі з гігантським відривом від інших держав – 568 млн тонн в 2009 р., Японія – 88 млн тонн, США – 58 млн тонн, Росія – 60 млн тонн², також він лідирує в енергетиці, металургії, машинобудуванні. З 2004 р. Китай є найбільшим у світі експортером продукції цифрових технологій, випереджаючи і Японію, і ЄС, і США³. Старіння населення – не проблема держави, люди похилого віку будуть виконувати посильну роботу і знаходитися на утриманні сімей. Високий ступінь соціально-політичної і господарсько-економічної керованості є важливим ресурсом Китаю для подолання загроз. Крім того, однією із важливих складових економічного зростання Китаю є культурно-історична спадщина, яка здатна перетворюватися на конкретні результати. Стабільний і динамічний внутрішній розвиток, не зважаючи на купу існуючих проблем, світове цивілізаційне домінування, є сценарієм розвитку Китаю в XXI ст. при врахуванні своїх особливостей, тобто при збереженні екологічного і соціального балансу як в самому Китаї, так і за його межами^{4,5}.

Проблеми правозастосовної діяльності

Звісно, що всі ці зміни неможливі без правового регулювання і контролю в галузі господарського, адміністративного, екологічного, кримінального права. Корупційні проблеми в Україні, разом із економічними, сировинними, інвестиційними негараздами для країни в стані війни є вкрай несприятливими. Тому актуальним постає питання про співвідношення влади і людини в суспільстві, про їх взаємозв'язок і взаємовплив. Тому на перший план виступають правові питання, роль права в суспільстві, його ефективна функція як регулятора відносин між людьми в суспільстві і між державою та людиною задля найкращого життя кожної людини і процвітання нашої держави.

Історія виникнення і еволюції права

Для з'ясування цього питання по суті необхідно заглибитися в історію виникнення права і його еволюцію до наших днів. Як пише філософ П.Д. Баренбойм, «філософія права – це самосвідомість права як вищої духов-

ної цінності у взаємозв'язку і взаємозалежності з іншими вищими духовними цінностями». У книзі⁶ відмічається, що «правові норми по суті своїй антиавторитарні: вони забороняють поводитися з людьми як з «гвинтиками» соціально-політичного механізму, як з безвільними об'єктами командування і адміністрування».

Саме поняття закону історично виникло ще в книгах Старого Заповіту, коли для його авторів головним була вірність обраному договору – Заповіту. Тут ми знаходимо низку принципів, один із яких був: «око за око»: «Хто зробить ваду своєму ближньому, повинно зробити те ж, що він зробив: перелом за перелом, око за око, зуб за зуб; як він зробив пошкодження на тілі людини, так і йому має зробити. А хто заб'є скотину, той відшкодує її, а хто заб'є людину, той буде забитий» (Левіт, 24: 19–21). Наступний принцип – рівність перед законами Божими і для одноплемінників, і для гостя (чужинця): «Один суд повинен бути у вас, як для прибульця, так і для тубільця...» (Левіт, 24: 22). «Закон один і одна постанова буде для вас і для прихосьця, що мешкає у вас» (Числа, 15: 16). «Один закон буде для тубільця й для прихосьця, що мешкає серед вас» (Вихід, 12: 49). Сюди ж слід віднести і принцип «син за батька не відповідає» у справах злочинних: «Батьки не повинні бути забиті за синів, а сини не будуть забиті за батьків: кожен за гріх свій смертю покараний буде» (Второзаконня, 24: 16). І ще один принцип – «один свідок не свідок». Цьому принципу необхідно було слідувати в рішеннях про покарання смертною карою: «Коли хто заб'є кого, то вбивцю треба вбити за словами свідків; але одного свідка не досить, щоб осудити на смерть» (Числа, 35: 30). Єдиний Бог є справедливим і ревним, він є правда і сила одночасно. «Він Бог богів і Господь панів, Бог великий, могутній і страшний, що не дивиться на обличчя і не бере хабар, який творить правосуддя сироті і вдові і люблячий мешканця, щоб дати йому хліба й одягу» (Второзаконня, 10: 17–18).

Ставлення до монархії в давнину було непростим. Здебільшого люди обожнювали своїх монархів. Людина, що володіє абсолютною владою над країною, була в їх очах більше, ніж людиною. Месопотамські царі нерідко заявляли про себе як про обранців і навіть дітей різних божеств, а єгипетський фараон і зовсім вважався одним із головних богів Єгипту. Гільгамеш, Едип, Паріс, Ромул і Рем – ці герої древніх переказів, засновники міст і правителі народів теж, згідно з переказами, виростили під наглядом вищих сил. Царем неможливо стати просто так, ним треба народитися, підкреслюють перекази, та й сам інститут монархії був встановлений богами. Цар був потрібен, щоб підтримувати порядок на землі і виступати посередником між світом богів і світом людей. Не випадково в давнину царі зазвичай також були верховними жерцями.

Філософсько-правові теорії нашого часу пішли далеко вперед. Але не можна не погодитися з професором Лейденського університету Ф. Альтинг фон Гейзау, що правові норми Старого Заповіту критично важливі для розвитку сучасної юридичної думки і перехід до правової держави не можна здійснити без застосування й тлумачення основоположних біблійних правових принципів. Спеціаліст з права Луїс Хенкін підкреслює: «Цар був підпорядкований правовим нормам Старого Заповіту так само, як могутні президенти і конгреси, як нам відомо, підпорядковані Конституції. Для тих, хто не знаходить узгодженості між правилом більшості голосів і політичною теорією, на якій заснована Конституція США, цікаво буде дізнатися, що правило більшості аналогічно біблійному припису про правило більшості для суддів, а може бути, і є похідним з нього»⁷.

В епоху Просвітництва саме розуміння свободи і розумності стало зв'язуватися з ідеєю демократії. Тому завдання істинно мудрого законодавця – створювати такі закони, які сприяли б розвитку чесноти, поєднуючи її з особистою вигодою задля соціального прогресу. Однак фундаментом суспільного життя, права є моральність. У наш час важко знайти приклади високоморальної поведінки з боку державних мужів. Згідно з вченням Конфуція, наявність високоморальних професіоналів є суттю державної влади. Тому ж самому вчить нас і біблійна мудрість. Як життя людини повинно вибудовуватися насамперед згідно з велінням серця, так і суспільство повинно прагнути до моральних ідеалів.

Принципи правової форми здійснення функцій держави

Георг Зіммель показав, що суспільство неможливе, якщо в ньому немає чогось такого, що принципово до нього не зводиться, тобто автономної самовизначеної особистості. Право створюється не законодавцем, воно виникає в процесі взаємодії людей, зміни цінностей і переконань. Тому вихідними у створенні правової бази є принципи правоохоронної правозастосовної діяльності – основні, відправні ідеї та незаперечні вимоги, об'єктивно властиві правоохоронній формі здійснення функцій держави, які належать до безпосередніх носіїв прав і обов'язків у сфері забезпечення законності й правопорядку, захисту прав і свобод людини і громадянина з метою ефективного втілення напрямів діяльності держави в життя.

Систему принципів правоохоронної правозастосовної діяльності становлять такі принципи:

– законність та верховенство права – діяльність відбувається відповідно до Конституцією України, міжнародних правових актів, ратифікованих у встановленому порядку; законів, нормативно-правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, профільних міністерств та відомств. Застосування заходів державного примусу для реалізації обов'язків та прав суб'єктами цієї діяльності припустимо тільки у випадках та у порядку, передбаченому законом⁸;

– справедливість. Це означає передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Забезпечення справедливості має вирішальне значення для реалізації конституційного принципу верховенства права в Україні. Одним із виявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства⁹;

– дотримання прав і свобод фізичних та юридичних осіб. Діяльність відбувається на підставі дотримання прав та свобод людини, її законних інтересів, поваги до її гідності;

- відкритість та прозорість. Діяльність здійснюється на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених законами України;
- політична нейтральність;
- безперервність;
- забезпечення суспільної довіри на засадах партнерства.

Необхідність правозастосування для здійснення функцій держави, створеного на таких засадах, продиктована проблемами України, які заважають нашій країні змінюватися на краще, незважаючи на дуже хороше правове забезпечення в усіх напрямках права: цивільному, кримінальному, адміністративному тощо. Відомо, що застосування права як владна діяльність компетентних органів з підготовки і прийняття юридичного рішення в юридичній справі на основі юридичних фактів і конкретних правових норм складається із наступних етапів¹⁰:

1. Установлення кола фактичних обставин.

Збір доказів. Установлення особи злочинця, часу, місця, способу вчинення злочину, мотивів тощо.

2. Юридична оцінка фактичних обставин – юридична кваліфікація.

Кваліфікація вчиненого злочину як умисного вбивства, або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, – залежно від обставин.

3. Винесення рішення в юридичній справі.

Складення обвинувального висновку.

Як правило, у більшості випадків правозастосування компетентних органів зупиняється на першому або на другому етапах і до третього не доходить. Чого стоять справи Оніщенка, Розенблата, Мартиненка, Полякова і т.ін. А останні жахливі події із пожежами в дитячому таборі «Вікторія» в Одесі, будинку для людей похилого віку в с. Літочки під Києвом і т.д. змушують задуматися над ефективністю реалізації правової концепції в суспільстві. Низький фаховий рівень, корупція, неефективність суддівської реформи (великі збори, велика застава для розгляду справи в суді), суд для вибраних, прикриття фразами «політична воля», коли все вирішують гроші, приводять до необхідності критичного переосмислення правового регулювання в сучасному суспільстві.

Отже, можемо зробити висновки, що проблеми соціально-економічного характеру України, які супроводжуються і політичними проблемами на внутрішньому і зовнішньому рівнях, приводять до необхідності переосмислення права, його виникнення та ролі в суспільстві. Показовим є приклад Китаю з прийняття реформ, які відповідають особливостям китайської економіки і супроводжуються їх ретельною реалізацією. Незважаючи на високий рівень правової науки в Україні, її фундаментальні правові принципи правоохоронної правозастосовної діяльності, останні факти службового зловживання, корупції і взагалі недбалості, яка приводить до тяжких наслідків в суспільстві, свідчать про необхідність більш ефективного правозастосування як правової форми здійснення функцій держави, виконання всіх трьох етапів застосування права.

¹ Мир после кризиса. Глобальные тенденции – 2025: меняющийся мир. Доклад Национального разведывательного совета США. – М., 2009. – С. 13.

² World Steel Association, сайт worldsteel.org

³ Промышленная политика Китая: очередное достижение // Экономист. – 2006. – № 1. – С. 50.

⁴ Див.: Наумов И.Н. Стратегия экономического развития КНР в 1996–2020 гг. и проблемы ее реализации / И.Н. Наумов. – М.: ИДВ РАН, 2001. – С. 70. – Табл. 14.

⁵ Bergsten C.F., Freeman C., Lardy N.R., Mitchell J.D. China's Rise. Washington D. C., 2008. P. 25–27.

⁶ Соловьев Э.Ю. Личность и право / Э.Ю. Соловьев // Вопросы философии. – 1989. – № 8. – С. 68.

⁷ Henkin L. The Constitution and Other Holy Writ: Humane Right and Divine Commands? From The Judeo-Christian Tradition and the US Constitution. Proceedings of a Conference at Annerberg Research Institute, 1987.

⁸ Мармазов В. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини / В. Мармазов // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 262–271.

⁹ Зеленський С.М. Функціональне призначення справедливості у кримінальному провадженні / С.М. Зеленський // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 97–101.

¹⁰ Теория государства и права: учеб. для вузов / под ред. проф. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2002. – С. 398.

Резюме

Обіход Т.В. Історія виникнення і еволюції права і подолання проблем правозастосування в Україні як гарантія її успіху.

В аспекті соціально-економічних і політичних проблем України, відсутності повноцінного членства в ЄС є важливими приклади інших держав, наприклад Китаю в їх швидкому економічному зростанні. Дуже актуальним постає питання правозастосовної функції держави задля ефективного функціонування й боротьби зі злочинністю при дотриманні фундаментальних принципів правової форми здійснення функцій держави і виконанні всіх трьох етапів застосування права.

Ключові слова: соціально-економічні і політичні проблеми, потужний економічний розвиток, виникнення і еволюція права, принципи правової форми здійснення функцій держави.

Резюме

Обиход Т.В. История возникновения и эволюции права и преодоление проблем правоприменения в Украине как гарантия ее успеха.

В аспекте социально-экономических и политических проблем Украины, отсутствия полноценного членства в ЕС являются важными примеры других государств, например, Китая в их быстром экономическом росте. Очень актуален вопрос правоприменительной функции государства для эффективного функционирования и борьбы с преступностью при соблюдении фундаментальных принципов правовой формы осуществления функций государства и выполнении всех трех этапов применения права.

Ключевые слова: социально-экономические и политические проблемы, мощное экономическое развитие, возникновение и эволюция права, принципы правовой формы осуществления функций государства.

Summary

Obikhod T. The history of the emergence and evolution of law and overcoming the problems of law enforcement in Ukraine as a guarantee of its success.

In the aspect of the socio-economic and political problems of Ukraine, the lack of full-fledged membership in the EU, are important examples of other states, such as China in their rapid economic growth. A very important issue is the law enforcement function of the state for the effective functioning and fight against crime. It is necessary to adhere to the fundamental principles of the legal form of state functions and the implementation of all three stages of the application of law.

Key words: socio-economic and political problems, strong economic development, the emergence and evolution of law, principles of the legal form of the realization of state functions.

УДК 348 (474+476+477) "15-17"

Ю.В. ЦВЕТКОВА

Юліанна Володимирівна Цветкова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВЗАЄМИН ПРАВОСЛАВНИХ БРАТСТВ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО, ЦЕРКОВНОЇ ІЄРАРХІЇ ТА КОРОНИ: ПІДҐРУНТЯ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Церковні братства, що діяли на теренах Великого Князівства Литовського (далі – ВКЛ) мали специфічний правовий статус, властивий типовим середньовічним корпораціям. Правовий статус братств, їхній розвиток та вплив на суспільні й державно-правові процеси достатньо досліджені у вітчизняній та закордонній літературі в роботах В. Антоновича, Д. Блажейовського, Є. Дзюби, Л. Заборовського, Я. Ісаєвич, М. Кояловича, А. Криловського, А. Міроновича, Е. Мединського, Б. Флорі, К. Харламповича, Н. Яковенко та ін.

У творах більшості російських, радянських та навіть українських авторів XIX–XX ст. ст. братства вважалися беззастережною опорою православ'я та опозицією державним колам Речі Посполитої (далі – РП). Із цілком зрозумілим ідеологічним навантаженням підкреслюється роль братств у приєднанні земель РП до Московської (згодом Російської) держави. У цих дослідженнях братства, як правило, ілюструються як пригнічені польською владою напівлегальні установи, які демонструють справжній *vox populi* пересічного населення, що мріє позбутися польського верховенства та «возз'єднатися» із Московським патріархатом як єдиним справжнім захисником православ'я. При оцінці суспільної ролі братств акцент робиться саме на їхню релігійну діяльність¹. Сучасна російська наука продовжує дотримуватися таких же наукових концепцій². Такий підхід у роботах цих авторів пояснити дуже просто.

По-перше, на їх авторів впливає офіційна цензурована територіальна доктрина спочатку Російської імперії, а згодом Радянського Союзу, за якою, як за будь-якою класичною світовою імперською доктриною територіального зростання, поширюється думка, що широкі кола населення приєднаних до метрополії земель самі прагнуть увійти до складу імперії та докладають для цього неабиякі зусилля.

По-друге, акцент на релігійний аспект в діяльності братств в контексті зближення з Росією також зрозумілий. Православна церква Московського царства (згодом Російської імперії) з її виключним державним положенням могла запропонувати православним вірянам РП статус не просто віросповідання більшості. По суті православ'я на європейській частині Московії (згодом Росії) була єдиною масовою релігією сповідання – ситуація, неможлива навіть для уяви у тодішній мультирелігійній РП – що, на думку більшості авторів, мусило створювати для членів братств неймовірно привабливість ідеї проживання в державі православної державної релігії в оточенні виключно одновірців. Роль господарської та особливо політичної діяльності братств, яку вони провадили у РП, у російських та радянських джерелах прив'язується переважно до релігійного та опо-